

PODSJEĆANJE NA 16. MUSLIMANSKU UDARNU BRIGADU (U POVODU 70. OBLJETNICE FORMIRANJA)

Edin Šaković, prof.

SELO BUKVIK KOD BRČKOG, 21. SEPTEMBRA 1943. godine: ogromna masa okupljenog naroda, cvijeće, zastave – svečanost proglašenja nove partizanske jedinice, *Muslimanske brigade*, kako je u narodu zovu. Postrojavaju se njena prva dva bataljona i prištapske jedinice, a zatim se čita zapovijed Štaba Prvog bosanskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) o formiranju *3. bosanske muslimanske brigade* – koja će nešto kasnije, u okviru šire reorganizacije jedinica NOVJ, biti preimenovala u *16. muslimansku narodnooslobodilačku brigadu*. Zbog svojih vojničkih uspjeha, ona je uskoro ponijela i počasni naziv *udarna*.

U Bukviku kod Brčkog, na mjestu koje danas obilježava skromna spomen-česma, započeo je ratni put jedne od najznačajnijih i najslavnijih jedinica NOVJ sa širih prostora Bosne i Hercegovine. Istaknimo samo dvije činjenice: 16. muslimanska brigada je bila prva partizanska jedinica koja je 1945. godine ušla u Sarajevo, još u poslijepodnevnim satima 5. aprila 1945. godine, a ujedno je jedna od prvih jedinica koje su probile linije odbrane na području Odžaka, posljednjeg uporišta fašističke Nezavisne države Hrvatske (NDH). Upravo su borci ove brigade, u rano jutro 6. aprila 1945. godine, sa sarajev-

ske Vijećnice skinuli zastavu fašističke Njemačke, koja se tu nalazila četiri duge ratne godine i umjesto nje, visoko uzdigli jugoslavensku zastavu sa crvenom petokrakom, simbol nove Jugoslavije u kojoj je i Bosna i Hercegovina zauzela ravnopravno mjesto.

S razlogom ističemo da je upravo jedna brigada, u kojoj su Bošnjaci činili apsolutnu većinu, tokom cijelog perioda njezina postojanja u oba slučaja simbolično označila pobjedu nad fašizmom na ovim našim prostorima. Zašto se to dosad nije isticalo? Zbog čega su ove činjenice u javnosti prešućivane? Ko zna. Možda iz istih onih razloga iz kojih se prešućivao i genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu ili iz onih razloga zbog kojih nikada nisu podignuti spomenici desetina hiljada poklanih bošnjačkih civila u Foči, Višegradu, Goraždu... Nekim snagama očito nije bilo stalo da se ističu ni bošnjačke žrtve fašističkog terora, niti bošnjačko učešće u Narodnooslobodilačkoj i antifašističkoj borbi. Vjerovatno istim onim koji se nikada nisu pomirili s činjenicom da je i Bosna i Hercegovina postala jedna od šest ravnopravnih federalnih jedinica sa elementima državnosti, istim onim koji se nikada nisu pomirili s činjenicom da su Bošnjaci izborili pravo na svoj etnonacionalni subjektivitet. Kasnije će se pokazati da su to bili oni koji su u partijskim komitetima ili saveznim i republičkim rukovodnim tijelima, pod krinkom brige za Jugoslaviju i "liniju Partije", zagovarali državni unitarizam, srpsku nacionalnu supremaciju i velikosrpske ideje – što je u konačnici dovelo i do raspada Jugoslavije, te krvavog zla agresije i genocida, koje je po svojoj brutalnosti gotovo nadmašilo ono fašističko zlo iz 1940-tih godina. Njihovi i motivi njihovih današnjih epigona danas su

sasvim jasni, ali protiv njihove propagande i laži, te falsificiranja i iskrivljivanja povijesti može se boriti samo iznošenjem i isticanjem golih činjenica. U to ime, i obljetnica koja je pred nama – 70. godina od formiranja 16. muslimanske NOU brigade, jedne od nekoliko partizanskih jedinica koje su u svom imenu nosile naziv *muslimanska* kao onovremenu bošnjačku nacionalnu oznaku – prilika je da se iznese i podcrta nekoliko povijesnih činjenica.

Bošnjaci kao narod u Drugom svjetskom ratu gotovo da i nisu bili subjekt vjnopoličkih zbivanja i procesa; bili su bez jedinstvenog političkog vodstva, bez jasne vizije i cilja, bez svoje nacionalne vojske. Uz to treba dobro podvući da su Bošnjaci bili i jedini narod na ovim prostorima koji nije imao vlastitu fašističku ideologiju, niti fašistički pokret. Proglašenjem NDH, Bošnjacima se tepalo kao "hrvatskom cvijeću" i nastojalo ih se pridobiti za ciljeve vladajućeg ustaškog režima, fašističkog po svojoj naravi. Iako su iza sebe imali mučna dva desetljeća države u kojoj im nije priznavan etnički i nacionalni subjektivitet, u kojoj su u javnome diskursu nerijetko pogrdno nazivani "Turcima" i bili izlagani raznoraznim izljevima šovinizma, u kojoj je bilo moguće da nekoliko stotina Bošnjaka u selu Šahovići u Sandžaku za jednu noć bude poklano i masakrirano, a da za to niko ne odgovara – Bošnjaci su ipak te 1941. godine prepoznali fašističko zlo i osudili ga, demonstrirajući ljudsku i građansku svijest. Brojnim javnim rezolucijama, koje tokom jeseni 1941. godine, potpisuju najugledniji bošnjački javni i društveni djelatnici, jasno se i glasno osuđuje fašistička ideologija i

■ IV BATALJON 16, MUSLIMANSKE BRIGADE U TUZLI, SEPTEMBAR 1944.

vladavina terora, te se poziva na uspostavu reda, zakonitosti i građanskog poretka.

No, već od tih prvih dana bilo je i onih Bošnjaka koji su brzo shvatili da se protiv zla fašizma treba boriti i s puškom u ruci. Među takvima je bio i Mujo Hodžić Crni, inteligentan i hrabar seljak s Romanije, koji je još u oktobru 1941. osnovao prvu bošnjačku partizansku četvu. Ta će četa kasnije prerasti u bataljon. Hodžić i njegovi borci su u Narodnooslobodilačkom pokretu i njegovim partizanskim snagama odmah u početku prepoznali onu političku i vojnu snagu koja će i Bošnjacima donijeti bolji život u budućoj, novoj i pravednijoj Jugoslaviji. Ma koliko bili svjesni tih činjenica, istaknutim Bošnjacima poput Hodžića nije bilo nimalo lahko voditi borbu za te ideje u svom narodu, pogotovo u prvim mjesecima rata, u vrijeme kada su NOP i partizani bili u stvarnom i formalnom savezniš-

tvu sa četnicima, koji su uveliko sproveli genocidne planove o potpunom istrjebljenju Bošnjaka i drugih nesrpskih naroda sa budućeg teritorija velike Srbije, u koju je trebala da uđe i cjelokupna Bosna i Hercegovina. To partizansko savezništvo sa četničkim snagama koje su počinile teške pokolje i zločine u mnogim krajevima, imalo je za posljedicu duboko nepovjerenje bošnjačkih masa u NOP i njegovu vojsku, iako su već od proljeća 1942. partizani i četnici postali ljuti neprijatelji.

Ipak, od ljeta 1943. godine, situacija se mijenja. Bošnjaci su tada bili stiješnjeni u procjep između četničkog genocida i ustaške politike asimilacije, te duboko razočarani odnosom vlasti NDH, sanjajući i priželjkujući uspostavu nekakve autonomne Bosne, u kojoj bi se obnovio tradicionalni zajednički život i zaustavila dalja ubijanja i zločini. Iako su neki, sjećajući se

pravedne austrougarske uprave, očekivali i tražili od Nijemaca da uspostave nekakav svoj izravni protektorat nad Bosnom i Hercegovinom, postajalo je i njima jasno da od toga nema ništa, jer je službena politika Trećeg Reicha bila – isključiva i čvrsta podrška ustaškom režimu. Zbog svega toga, razočarani i u općem beznađu, Bošnjaci se postepeno okreću prema NOP-u, koji je obećavao (a kasnije, odlukama AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a i potvrdio) puno više od onog što su Bošnjaci tražili: ravnopravan status u budućoj jugoslavenskoj zajednici i opstanak Bosne i Hercegovine u njenim historijskim granicama.

Nagli porast simpatija prema NOP-u među Bošnjacima je u to doba bio osobito izražen na tlu sjeveroistočne Bosne, gdje je NOP postigao značajne uspjehe. Tadašnje rukovodstvo NOP-a je jako dobro zapazilo ova kretanja među Bošnjacima, te je, u nastojanju da ih pridobije za masovnije uključjenje u partizanske jedinice, donijelo odluku o formiranju posebnih bošnjačkih jedinica NOVJ. Tako je u sastavu proslavljene 6. bosanske NOU brigade oformljen *Muslimanski bataljon*, koji će kasnije postati jezgro za formiranje 3. bosanske muslimanske, odnosno 16. muslimanske brigade, prve od krupnijih partizanskih jedinica koja je u svom sastavu nosila naziv *muslimanska*, u skladu sa onovremenom oznakom za etnonacionalnu skupinu Bošnjaka.

“Muslimanska brigada”, kako je najčešće popularno nazivana, u početku je popunjena ljudstvom s prostora Posavine i sjeveroistočne Bosne – jednim dijelom borcima Bošnjacima iz drugih partizanskih jedinica, a dijelom bošnjačkim dobrovoljcima iz

naroda ili bivšim pripadnicima domobranskih dobrovoljačkih jedinica i seoskih milicija. Na dan formiranja je brojala oko 450 boraca, ali taj broj se ubrzano povećavao. Do kraja rata, 16. muslimanska NOU brigada je učestvovala u brojnim teškim borbama, prešavši u svojim manevrima preko 3.500 km. Najduži period svog borbenog djelovanja provela je na području sjeveroistočne i istočne Bosne, a povremeno se kretala i ratovala i na području istočne Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore. U svim tim krajevima brigada je primala nove borce, a kasnije je – prerastanjem NOVJ u pravu armiju – popunjavana i preko pozadinskih mobilizacijskih organa. U svim borbama u kojima je učestvovala, 16. muslimanska brigada je izgubila preko 900 boraca.

Prva znatnija operacija, u kojoj je 16. muslimanska brigada učestvovala, bilo je partizansko zauzimanje Tuzle, početkom oktobra 1943. godine. Po ocjeni Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, brigada se afirmirala kao “solidna vojnička jedinica koja se odlično pokazala u borbama za Tuzlu”. No, njezinim borcima su tek predstojala prava iskušenja, u njemačkim ofanzivama *Kugelblitz* i *Schnesturm*, krajem 1943. i početkom 1944. godine, koje su u jugoslavenskoj historiografiji socijalističkog razdoblja označavane zajedničkim imenom *Šesta ofanziva*. Prilikom ponovnog partizanskog pokušaja zauzimanja Tuzle, u februaru 1944. godine, 16. muslimanska brigada je pretrpjela ozbiljne gubitke, jer su njezini dijelovi – napadajući utvrđene položaje oružanih snaga NDH i Nijemaca na Ilinčici, bez podrške drugih jedinica NOVJ (koje nisu na vrijeme stigle na polazne položaje), upali u minsko polje, na brisanom prostoru ispred bunkera.

■ MIMOHOD 16. MUSLIMANSKE BRIGADE U TUZLI, SEPTEMBAR 1944.

Od ranog proljeća, pa sve do kasnog ljeta 1944. godine, 16. muslimanska udarna brigada se kreće i bori na širokom prostoru istočne Bosne, Gornjeg Podrinja i istočne Hercegovine. U jednom trenutku, u martu 1944., našla se u vrlo teškom položaju, kada su Nijemci protiv nje angažirali glavninu snaga 14. SS regimente, iz sastava 7. SS gorske divizije “Prinz Eugen” – jedinice čiji su pripadnici (pretežno Volksdeutscheri s područja Banata) imali dosta iskustva u antipartizanskoj borbi, ali su bili upamćeni i po velikoj brutalnosti. No, 16. muslimanska brigada je, zahvaljujući sposobnosti manevriranja i odlično primijenjenoj partizanskoj taktici, uspješno prebrodila tu ofanzivu, a gubici su nadomješteni vrbovanjem i mobiliziranjem ljudstva u krajevima u kojima se kretala.

U ljeto 1944. godine, 16. muslimanska NOU brigada se vraća na sjever, na područje istočne Bosne. U međuvremenu, u

martu i aprilu 1944., na prostore sjeveroistočne Bosne iz Njemačke je stigla i 13. SS gorska divizija, poznata i po nadimku “Handžar”, sastavljena od dobrovoljaca, regruta i mobiliziranih Bošnjaka, od ljeta 1943. obučavana u Njemačkoj. Iako su tokom formiranja ove jedinice Nijemci Bošnjacima svašta obećavali, od toga da će buduća SS divizija štiti bošnjačka naselja, osigurati povratak muhadžira, kazniti četničke zločince, pa do uspostave autonomne Bosne – ona je u proljeće 1944. tek uspjela očistiti prostore Posavine i Majevice od partizana, ali u savezništvu s četnicima i uz mjestimične teške ispade, represalije i ratne zločine, u kojima su stradali i sami Bošnjaci (npr. u masakru u selu Vražići kod Brčkog). Tokom ljeta 1944., Nijemci su ovu diviziju koristili u antipartizanskim operacijama u istočnoj Bosni, a u jeku jedne od tih operacija, na područje Birča stigla je 16. muslimanska NOU brigada, kao jedinica već

prekaljena u borbi, čiji je bojni poklič bio “NAPRIJED MUSLIMANI!”.

U teškim borbama u blizini Šekovića, posebno na koti Bačkovac, Bošnjaci su se našli jedni protiv drugih – i oni koji su se s petokrakom na titovki borili za novu Jugoslaviju u kojoj neće biti mjesta ni ustašama ni četnicima i u kojoj će Bosna i Hercegovina biti isto ono što i Srbija ili Hrvatska, i oni Bošnjaci koji su sa njemačkim orlom i SS-mrtvačkom glavom na fesu jurišali za maglovita njemačka obećanja u koja niko više nije vjerovao. Konačno, ovakve bitke i prisustvo jedne muslimanske jedinice među “komunistima”, protiv kojih su ih Nijemci huškali – mnogima od njih je otvorilo oči.

Na dan 17. septembra 1944., 16. muslimanska NOU brigada među prvim partizanskim jedinicama ulazi u Tuzlu, koja je tada definitivno zauzeta od snaga NOVJ. U Tuzli je, četiri dana kasnije, svečano proslavljena godišnjica brigade, uz prisustvo više hiljada građana, ali i najuglednijih Tuzlaka, među njima u tuzlanskom muftije Muhamed Šefket ef. Kurta. Bila je to prilika da komandant 16. muslimanske brigade, major Salim Ćerić, podsjeti borce i građane na slavni ratni put ove jedinice, koja je imala oko 90% Bošnjaka u svojim redovima. Inače, kada je riječ o Salimu Ćeriću (1918.–1987.), sinu ljubuskog imama Mustafa ef., nije suviše spomenuti da je on i nakon rata, kao viši funkcioner KPJ/SKJ, odigrao značajnu ulogu u afirmaciji bošnjačkog nacionalnog buđenja i profiliranja. Ranih 1970-tih Salim Ćerić je imao hrabrosti da otvoreno ukaže na neravnopravnost u pristupu nacionalnoj problematici Bošnjaka, te da zahtijeva autonomiju bošnjačkih nacionalnih insti-

tucija, osnivanje “Matice muslimanske”, sve do izrade posebne historije “muslimanskog naroda, u okviru istorije naroda SR BiH”, “rekonstrukcije udžbenika iz oblasti istorije, jezika, književnosti i etnografije”, pa čak i “utvrđivanja zastave”.

Dva dana prije ulaska u Tuzlu, 16. muslimanska brigada je dobila značajno pojačanje. Od augusta 1944., u 13. SS diviziji dolazi do krize, pada morala i rasta nezadovoljstva ljudstva. Te pojave su imale više uzroka, a najvažniji od njih je svakako činjenica da su bošnjački SS-ovci konačno uvidjeli da je očekivana autonomija Bosne ništa drugo do prazna priča, te da ih Nijemci primoravaju da se rame uz rame s četnicima bore protiv vlastite braće Bošnjaka, kojih je već jako puno bilo u jedinicama NOVJ, vojne sile NOP-a koji je Bosni zagarantirao ne samo autonomiju, već i vratio davno izgubljenu državnost. Sam partizanski vrhovni komandant Tito je 30. VIII. pozvao pripadnike “okupatorskih i kolaboracionističkih jedinica” koji nisu vršili zločine da stupe u redove NOVJ, uz zagarantiranu amnestiju. Tada je stotine, pa i hiljade bošnjačkih SS-ovaca, koji prethodno nisu uprljali ruke i obraz ratnim zločinima, stupalo u partizanske redove, a mnogi od njih su upravo tražili 16. muslimansku brigadu.

Tako je sredinom septembra u jedinice ove brigade u Bašigovcima kod Živinica stupilo 200 novih vojnika, bivših SS-ovaca. Pošto su prošli sve istražne provjere, omogućeno im je da borbom u jedinicama NOVJ “speru sramotu sa svog imena”, kako su to partizani govorili. Ulazak par stotina bivših Waffen-SS vojnika i nižih starješina, naoružanih najmodernijim oružjem, koji su prethodno prošli najbolju obuku i stekli značajno ratno iskustvo, za partizane

je predstavljalo veliko pojačanje, pogotovu u periodu kada je NOVJ sa partizanskog, postepeno prelazila na frontovsko-operativni način ratovanja.

Krajem 1944. godine, 16. muslimanska brigada je odigrala ključnu ulogu u odbrani Tuzle od četničke grupacije, predvođene samim Dražom Mihailovićem. Nakon toga je reorganizirana, snabdjevena novim oružjem i opremom, te popunjena novim borcima. Bili su to mahom Srbijanci, kako mobilizirani civili, tako i bivši pripadnici kvinslinške Srpske državne straže generala Milana Nedića, pa i prebjegli četnici. Kao što su ranije primljeni Bošnjaci – prebjeci iz 13. SS divizije, tako su bošnjački borci 16. muslimanske brigade bratski primili i ove nove ratne drugove, potrudivši se da se što bolje uklope i srode s brigadom. To je jednoglasna ocjena svih onih koji su zapisali svoja sjećanja na taj period. Zajedno sa Srbima, u brigadu je stupio i značajan broj etničkih Albanaca sa Kosova. Time je i procenat Bošnjaka u 16. muslimanskoj brigadi sa oko 90% spao na nekih 70-60 procenata, ali je zato u drugim partizanskim jedinicama postotak bošnjačkih boraca rastao iz dana u dan.

Istovremeno, došlo je i do personalnih promjena u zapovjednom kadru: Salim Ćerić je postavljen za načelnika štaba 38. divizije NOVJ, a na njegovo mjesto, za komandanta brigade dolazi Spaso Mičić, rodnom iz Travnika, kasnije narodni heroj. Zanimljivo je spomenuti da je za načelnika štaba brigade tada imenovan bivši oficir jugoslavenske kraljevske vojske, major Milivoje Koprivica (rodnom sa Sokoca), koji je u NOVJ prešao iz četnika i par mjeseci kasnije poginuo (na njegovo mjesto je došao Arslan Gotovušić). Ostali oficirski

kadar u bataljonima i četama je po nacionalnoj pripadnosti i dalje bio uglavnom bošnjački.

U okviru širih operacija NOVJ, odnosno Jugoslavenske armije, koje su okončane u aprilu 1945. godine oslobođenjem Sarajeva, učestvovala je i 16. muslimanska brigada, već uveliko prekaljena u teškim borbama, vođenim protiv Nijemaca, oružanih snaga NDH i četnika. Kako rekosmo na početku, upravo su borci 16. muslimanske NOU brigade bili prvi partizani koji su zakoračili u Sarajevo, spustivši se preko Vratnika i Kovača u srce Bosne, na Baščaršiju. Kroz Vratničku kapiju jedinice brigade su prošle oko 17.30 sati, 5. aprila 1945. godine. Iako su žurili da se što prije spuste u grad i ovladaju ključnim objektima, borci su sa “dosta muke” prolazili kroz mahale, jer im je narod iznosio jela, piće, cigarete... Ipak, rat je još uvijek trajao. Oko 18.00 sati, dijelovi 16. muslimanske brigade su blokirali Nijemce u Vijećnici; tokom noći, podižu se barikade i vode manje ulične borbe, a u Štab brigade (smješten na Baščaršiji) stiže i poznati vođa sarajevskih ilegalaca, Vladimir Perić Valter, koji će ubrzo poginuti. Ujutro, 6. aprila, kada su se druge jedinice Jugoslavenske armije tek grupisale da uđu u grad, borci 16. muslimanske brigade likvidiraju njemački otpor u Vijećnici, istaknuvši na njoj novu jugoslavensku zastavu, što je simbolično označilo oslobođenje Sarajeva od fašizma.

U narednim danima, istina, na scenu je stupila zloglasna OZNA i represivni komunistički organi, hapseći i ubijajući i one koji su krivi i one koji su bili pravi-zdravi – ali koji su imali nesreću da ih komunisti smatraju političkim protivnicima (poput Mustafe Busuladžića i brojnih dru-

gih – među njima i nekih potpisnika rezolucija iz 1941. godine). Formiraju se ubrzo zatvori, logori, likvidatorske desetine, pune se masovne grobnice i krateri od bombi na Alipašinom Polju... U Sarajevu se, kao i u drugim oslobođenim gradovima, dešavaju grozne stvari – o kojima se tek u najnovije vrijeme, skidanjem višedecenijskog vela šutnje, ponešto saznaje. Ali to je već za neku drugu priču. Sama 16. muslimanska brigada i njeni borci nisu bili dio toga. Već 7. aprila, oni sa drugim jedinicama 27. divizije NOVJ kreću niz Bosnu, učestvujući u oslobođenju Žepča, Zavidovića, Maglaja, Doboja... Svoj ratni put borci 16. muslimanske brigade su okončali u teškoj bitci, u posljednjem uporištu oružanih snaga NDH na Odžaku, kao prva jedinica koja je probila ustaške linije odbrane, baš na službeni rođendan Josipa Broza Tita, 25. maja 1945. godine.

Time je okončan i ratni put 16. muslimanske udarne brigade, koja je za svoja postignuća odlikovana i najvišim jugoslavenskim priznanjima: Ordenom Bratstva i jedinstva, Ordenom narodnog oslobođenja i Ordenom zasluga za narod sa zlatnom zvijezdom.

Umjesto bilo kakvog zaključka, možemo kazati sljedeće: 16. muslimanska udarna brigada, bez ikakve sumnje, predstavlja svijetlu i slavnu epizodu u novijoj povijesti Bosne i Hercegovine i bošnjačkog naroda. Ona je historijska činjenica i pojava na koju Bošnjaci i danas treba da budu ponosni – osobito danas, kada ima mnogo onih koji bi kao paradigmu bošnjačkog učešća u Drugom svjetskom ratu isticali 13. SS diviziju (koja bošnjačka nije bila ni po karakteru, ni po ciljevima formiranja, ni po djelovanju, pa je valjda zato i doživjela nimalo slavan kraj – u rasulu i dezerterstvima). Naprotiv, 16. muslimanska brigada, vidjeli smo, jedinica je koja se, prošavši težak ratni put, borila na strani jedinog vojnopolitičkog pokreta koji nije bio baziran na nacionalnoj isključivosti, te u sastavu jedine vojske od koje obični puk, žene i djeca, nisu strahovali za svoje živote. Ova brigada, nema sumnje, zaslužuje puno više od ovakvog kratkog podsjećanja. Nadajmo se, stoga, da će i njezina predstojeća 70. godišnjica biti obilježena na dostojan način.